

Results. The debate of Anglo-American researchers the 1917 revolution and Soviet history continues to this day. The main issues are the social base of the revolution and of Bolshevism, both objective and subjective components of the revolutionary process. "The theory of continuity" regarded Stalinism as a logical continuation of the revolution and the Leninist stage of Soviet history. "Revisionists" attempted to redefine the totalitarian concept and the idea of linear development from Bolshevism to Stalinism.

Originality. First of all we would like to draw attention to the tendency of historians to get away from the simplistic answers to the really tough questions.

Conclusion. For a long time Soviet historians have attributed the success of the October Revolution as the historical inevitability based on the existence of united revolutionary party led by Lenin. Western scholars have considered this event as either a historical accident or as the result of a well-prepared coup, did not have a significant support of the masses. Determining the balance between the general and the opposite in the history of the Revolution is one of the most difficult challenges faced by researchers of Soviet history.

Key words: 1917 Revolution, Leninism, Stalinism, Bolshevism, Anglo-American Sovietology, Methodology of Historical Research, Historiography.

Одержано редакцією 10.02.2017
Прийнято до публікації 02.05.2017

УДК 323.27.01

О. І. Сич

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історії нового
та новітнього часу
Чернівецького національного університету
ім. Ю. Федьковича
e-mail : o.sych@chnu.edu.ua

МЕТАМОРФОЗИ ПОНЯТТЯ «РЕВОЛЮЦІЯ» В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНИХ І СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ НА МЕЖІ ХХ– ХХІ ст.

У статті розглянуто зміст поняття «революція», запропоновано критичний аналіз подій кінця ХХ–ХХІ ст. у країнах Центрально-Східної Європи.

Ключові слова: революція, Східна Європа, «кольорові революції», «соціологія революцій».

Постановка проблеми та виклад основного матеріалу. Впродовж майже всього ХХ ст. зміст терміну «революція» визначався (і відповідно використовувався), насамперед, представниками академічної науки. Ставлення до революцій як помітного феномену в історії доби Нового часу було діаметрально протилежним у науковому та політичному дискурсі країн соціалістичного блоку, з одного боку, та країнах Заходу, з іншого. У перших офіційна ідеологія розглядала революції як основний механізм оновлення суспільства, як найбільш повну форму суспільного прогресу (згідно відомому марксистському постулату – «революції – локомотиви історії»), тобто оцінювалися як, безумовно, позитивне явище. У західних країнах, за окремими винятками, панувало рішуче неприйняття революцій та категоричне заперечення будь-якої позитивної їх ролі в історичному процесі. Більш того, виокремився особливий напрямок наукових досліджень – «соціологія революцій»; його представники, активно застосовуючи кількісні (квантитативні) методи, намагалися ретельно вивчити причини, характер, підсумки та наслідки революцій, склад їх учасників (рушійних сил), динаміку та внутрішню логіку розвитку тощо, щоби, узагальнивши всі складові, закономірності та особливі риси буквально всіх революцій, що трапилися в історії, сформулювати конкретні рекомендації (насамперед, для правлячих еліт) як запобігти виникненню революцій.

Ситуація почала змінюватися з другої половини 1980-х рр., коли в Радянському Союзі в науковій періодиці, спеціальній літературі, засобах масової інформації почастишала критика пануючої тоді тенденції до перебільшення історичної ролі революцій при замовчуванні їх неоднозначних, зокрема й негативних, наслідків і водночас недооцінці творчого потенціалу реформ і реформаторської діяльності. Лейтмотивом багатьох історичних, публіцистичних, літературних творів стали твердження про «безплідність», «історичну безперспективність», «руйнівний характер» революцій як таких. Іншими словами, була запозичена фактична західна точка зору на роль революцій. На жаль, незабаром стало зрозумілим, що ця, нібито суто теоретична, дискусія набула неабиякого політичного забарвлення. А вже підхопивши висновки про безплідну й навіть шкідливу роль революцій взагалі, деякі публіцисти, письменники, громадські діячі, «не зупиняючись» перейшли до запеклої критики вже конкретної революції – Жовтневої революції 1917 р. у Росії. Як стало зрозумілим, це було потрібно, так би мовити, для ідейно-теоретичного обґрунтування вже практичних виступів так званих демократичних і націоналістичних сил проти дітища цієї революції – Радянської держави та її суспільного устрою. Правда, свій прихід до влади наприкінці серпня 1991 р. ці сили чомусь назвали... «демократичною революцією» (!), хоча в попередні роки всіляко відхрещувалися від самого поняття «революція» та постійно твердили, що вже досить революцій, країна втомилася від революційних потрясінь тощо. Але заради остаточного повалення радянської системи вони готові були піти навіть на ризик розв'язання громадянської війни в жовтні 1993 р., хоча раніше вважали громадянські війни – і не без підстав – одним із жахливих супутників революцій. До речі, і на Заході, де, як зазначалося вище, на рівні державних ідеологій революції, як такі, вже давно були піддані анафемі, вітали «перемогу демократичних сил» у СРСР у серпні 1991 р., а журнал «Тайм» розмістив на своїй обкладинці фото радісного Б. Єльцина з російським триколом у руці та дав головному матеріалу номеру красномовну назву – «Російська революція» [1].

Як відомо, стрімкі й драматичні події 1989 р. у країнах Центрально-Східної Європи, результатом яких стало падіння 6 комуністичних режимів, також отримали назву «оксамитових революцій». Проте, власне революційний характер мали реформи, що почалися в цих країнах з початку 1990-х рр.: демонтаж соціалістичного ладу, трансформація політичної системи через запровадження демократичних процедур, створення нових партій, поширення плюралізму на ідеологічну та політичну сфери, перехід на рейки ринкового господарства з повним відновленням інституту приватної власності тощо. Таким чином, у колишніх соціалістичних країнах Центрально-Східної Європи відбулася зміна суспільно-політичного та економічного ладу.

Отже, з огляду на класичне визначення змісту поняття «революція», вони заслуговують називатися революціями чи, якщо комусь подобається, «оксамитовими революціями». Хоча, не все виявляється таким однозначним, як видається зовні. Ретроспективно оцінюючи ті події, видається, що для характеристики розглядуваних подій слово «революція» вибрано не дуже вдало. Їхні аргументи можна звести до наступних тез.

По-перше, жодний комуністичний уряд Східної Європи не був, власне, повалений. Всі вони мирно склали з себе владні повноваження. У вирішальні моменти жоден комуністичний уряд не віддав наказу стріляти у своїх громадян, які вийшли на велелюдні мітинги й демонстрації (виняток становить Румунія, але й там опір з боку правлячої сили був недовгим). Більше того, комуністичні партії лояльно поставилися до зміни політичної ситуації, брали участь у перших після 1989 р. багатопартійних виборах і в деяких країнах навіть перемогли (Албанія, Болгарія тощо), хоча й ненадовго.

По-друге, ніде, за винятком Польщі, не сформувалася внутрішня опозиція, яка б стала серйозною загрозою для комуністичної влади, яка б мала чітку програму, власне, революційних дій, відкрито декларуючи свою налаштованість на докорінний злам існуючої системи. Та й тут, тобто в Польській Народній Республіці, поява потужної політичної опозиції (профоб'єднання «Солідарність») не викликало миттєвого руйнування системи, а зумовило її поступову трансформацію в процесі переговорів, компромісів, поступок,

узгоджених перетворень. До речі, подібним шляхом після смерті Франко до демократичної форми правління перейшла така країна, як Іспанія.

По-третє, реформи та перетворення, започатковані подіями 1989-го, здійснювалися, як недивно на перший погляд, за участю значної, а в деяких країнах і більшої частини представників ще нещодавно правлячих еліт. Колишні представники партійно-державної номенклатури вправно пристосувалися до процесу реформ і спромоглися утримати в своїх руках не тільки владу (яка і так у них була раніше), але й зосередити в своїх руках власність, про що в соціалістичний період не могли й мріяти. Однак така, доволі поширена практика аж ніяк не відповідає змістові справжньої, класичної революції, бо остання як раз і позбавляє влади та власності дореволюційні правлячі еліти й панівні класи.

І, по-четверте, революції не приводять до відтворення того порядку, який існував до попередньої революції. У даному випадку ми споглядаємо як раз таке явище: так звані народно-демократичні революції наприкінці 1940-х рр. зруйнували той політичний і соціально-економічний лад (капіталізм), який – зрозуміло, з огляду на реалії сучасного світу, але з дотриманням його основних параметрів – відновили «оксамитові революції». Невидно, що представники лівих політичних поглядів нерідко називають події 1989 року та зумовлені ними трансформації суспільного ладу контрреволюціями [Див. також: 2, 159–171].

Принагідно зазначимо, що з часом і окремі науковці в самих східноєвропейських країнах почали з більшою обережністю ставитися до застосування слова «революції» стосовно подій 1989 р. Так, професор Будапештського університету ім. Лоренца Етвеша, знаний угорський історик Лайош Іжак називає події 1989 р. революцією, але бере це слово в лапки, і, на наш погляд, робить це невипадково. Прикметно, що уточнюючи свою оцінку, він запропонував, як видається, досить вдале й, головне, більш точне визначення того, що відбувалося в 1989 р., а саме – «переговорна революція» [3, 258 – 260]. До речі, даний термін за своїм змістом уповні годиться й для характеристики подібних процесів 1989–1990 рр. в інших країнах Центрально-Східної Європи (наприклад, у Польщі або НДР).

Але, з огляду на вище вказане ставлення до революцій як негативних явищ, вельми характерно, що термін «оксамитові революції» був залюбки прийнятий на Заході, легітимізований в політичному та суспільному дискурсі, шкільних програмах на пострадянському просторі та в країнах Центрально-Східної Європи. Парадоксально, що навіть переконані, так би мовити, ідейні супротивники революцій як таких, почали використовувати це поняття. Так, само слово «революція» перекочувало до словника неоконсервативних і неоліберальних кіл, в середовищі яких сформувалася концепція «неоконсервативної революції», хоча при цьому суттєво модифікувався її зміст, який трактується переважно в культурологічному сенсі.

Ще одним яскравим прикладом метаморфози даного поняття слід вважати появу терміна «кольорові революції», яким позначають будь-які зміни урядів і навіть політичних режимів у результаті заздалегідь підготовлених і відповідно керованих масових акцій протесту. Наприклад, «революція троянд» 2003 р. поклала край правлінню Шеварднадзе в Грузії, «помаранчева революція» 2004 р. привела до влади Віктора Ющенка та його «любих друзів», «тюльпанова революція» 2005 р. у Киргизстані позбавила влади Аскара Акаєва, потім прийшла «арабська весна» (Єгипет, Туніс, Лівія) тощо. Всі вони відбувалися фактично за одним і тим же сценарієм, який був докладно розписаний у книжках Джина Шарпа, радше схожих на посібники, – «Від диктатури до демократії» та «198 методів ненасильницьких дій». Невипадково, що знавці його «творчості» також вживають термін «Шарп-революції».

Таким чином, технології, розроблені Шарпом, впливові політичні сили Заходу перетворили на політичний проект, давши йому неприйнятну колись для них назву «революцій». Мета таких «революцій» полягає у зміні політичних режимів і правлячих еліт у цілій низці країн, щоби забезпечити там проведення економічних, соціальних, політичних реформ західного зразка. По суті, здійснюється свого роду експорт західної економічної та

політичної моделі під виглядом спонтанної, нібито народної й обов'язково демократичної «революції», яка, зрозуміло, подається у світових засобах масової інформації виключно у позитивному забарвленні.

Але є, принаймні, два принципових міркування, які змушують скептично ставитися до того, що впродовж останніх десятиліть як у західних країнах, так і на теренах колишніх держав соціалістичного блоку залюбки почали називати революціями.

По-перше, справжні революції назрівають об'єктивно, незалежно від волі людей, хоча певні групи населення цілком свідомо, як їм видається, «готують» їх, намагаються наблизити тощо. Але все одно революції, як правило, починаються несподівано для всіх. Наведу для прикладу декілька висловів В. І. Леніна, який, так би мовити, все своє свідоме життя присвятив підготовці революції й тому добре на них розумівся: «... революцію не можна ані зробити, ані встановити чергу. Замовити революцію не можна, – революція виростає» [4, 381]; «Хіба ми в грудні минулого року могли з точністю знати про прийдешні лютневі дні? Хіба ми у вересні знали цілком певно про те, що через місяць революційна демократія в Росії вчинить найбільший у світі переворот?» [5, 56]; «Революцію не можна врахувати, революцію не можна провістити, вона виникає сама собою. І вона наростає і повинна спалахнути. Хіба за тиждень до Лютневої революції хто-небудь знав, що вона вибухне?» [6, 67].

Крім того, не можна розробити «сценарій» революції, точніше, розробити його можна, але втілити в життя, реалізувати на практиці – справа, як свідчить історія, надзвичайно складна, а часто-густо практично неможлива, бо революції розвиваються за своїм власним «сценарієм», за своїми власними законами, збагнути які людям важко. Один із найбільш видатних істориків ХХ ст. Ерік Хобсбаум, змальовуючи революції «як стихійне явище, непідвладне людині», зазначав: «Революція являла собою не струнку систему спланованих рішень і обдуманих дій, а природний процес, непідвладний людині чи такий, що вислизає з-під її контролю» [7, 46, 81]. Зовсім не випадково, що багато хто порівнював революції з природними явищами (наприклад, «землетрус Французької революції» за словами О. І. Герцена). Німецький якобінець Георг Фостер, перебуваючи у вирі Французької революції 1789–1799 рр., порівнював її з виверженням вулкану: «Лава революції тече велично, поглинаючи все на своєму шляху», бо вважав, що революція – «природне явище, занадто рідкісне для нас, щоби ми могли пізнати його своєрідні закони» [Цит. за: 7, 82].

По-друге, сутність справжніх революцій, як суспільних явищ, полягала у фундаментальній, структурній зміні існуючої соціальної, політичної чи економічної системи. Іншими словами, відбувався докорінний переворот у наявній суспільній організації, в соціально-економічній структурі та політичній системі, що приводить до глибокої, якісної трансформації суспільства.

З огляду на наведені міркування, стає зрозумілим, що ті події, які сталися за останні 15 років подавалися медіа, як «революції», взагалі-то не мали революційного характеру, будучи, по суті, протестними суспільно-політичними виступами, які здійснювалися певними соціальними групами, політичними чи фінансовими колами шляхом усвідомлених і нерідко насильницьких дій, що були локалізовані в просторі й часі. Такі виступи (якщо спроба їх проведення була успішною) могли усунути від влади одіозного правителя, скажімо, Милошевича чи Януковича, змінити уряд або навіть політичний курс країни (зрозуміло, на прозахідний), але не приводили до системних змін, до кардинальної перебудови суспільства. Незважаючи на те, що цим виступам, а фактично ретельно спланованим політпроектам чи спецопераціям надавалися зовнішні ознаки революційного протесту, власне, революційного змісту в них не було, а максимальним їх результатом міг стати державний переворот. Іншими словами, «кольорові революції» – це, зазвичай, псевдореволюції, які лише застосовують риторику, символи, мобілізацію мас та інші зовнішні атрибути революцій, але не здійснюють кардинальних соціальних і економічних змін у суспільстві.

Тоді постає питання: чому для таких заздалегідь і спеціально підготовлених проектів використовується термін «революція», який ще 20–25 років піддавався анафемі? На наш погляд, навіть тоді науковці на Заході, які професійно досліджували феномен революцій і загалом вельми неприхильно ставилися до них, як таких, не могли не визнати їх ролі в

історії. Ось якими словами закінчив книжку «Революції. Теоретичні, порівняльні та історичні дослідження», видану ще 1986 року, її редактор Джек Голдстоун (США), один із найбільш авторитетних сучасних дослідників революцій: «Чи вважаємо ми, що вади революцій є більшими, ніж їх досягнення, чи ні, ми не можемо недооцінювати їх важливості в створенні політичної та економічної організації більшості людства. Революції створили сучасні форми правління найбільш могутніх держав світу й змінили долю менш крупних країн. Віра в революцію як символ відродження та визволення залишається потужною політичною силою» [8, 322]. Як бачимо, тут підкреслений важливий момент, а саме: для багатьох поколінь людей слово «революція» асоціюється з боротьбою за свободу, визволення, здобуття незалежності, за встановлення справедливості. Отже, це слово вже давно стало символом, мемом, синонімом боротьби за справедливу й шляхетну справу. Сучасні політтехнологи цинічно використовують ширі прагнення людей до свободи та справедливості для досягнення цілей, які, як правило, не мають нічого спільного з цими прагненнями.

Список використаної літератури

1. Time. – September 2. – 1991.
2. Сич О. До питання про причини та характер подій 1989 року в Східній Європі / О. Сич // Історична панорама. Збірник наукових статей. – Випуск 22–23. – Чернівці: ЧНУ, 2016. – 206 с.
3. Ижак Л. Политическая история Венгрии. 1944 – 1990. / Л. Ижак – М.: ИРИ РАН, 2006. – 320 с.
4. Ленін В. І. Промова на захист резолюції про війну 27 квітня (10 травня). Протокольний запис Съома (квітнева) Всеросійська конференція РСДРП (б) / В. Ленін // Повне зібрання творів / Перек. з п'ятого російського видання. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1973. – Т. 31 (березень– квітень 1917). – С. 371–383.
5. Ленін В. І. Промова і резолюція з приводу заяви групи народних комісарів про вихід з Раднаркому / В. Ленін // Повне зібрання творів / Перек. з п'ятого російського видання. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1973. – Т. 35 (жовтень 1917 – березень 1918). – С. 56–57.
6. Ленін В. І. Промова на мітингу в Політехнічному музеї / В. Ленін // Повне зібрання творів / Перек. з п'ятого російського видання. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1973. – Т. 37 (липень 1918 – березень 1919). – С. 63–68.
7. Хобсбаум Э. Эхо «Марсельезы». / Э. Хобсбаум Пер. с англ. Агальцева. Н. Г. Дойчер И. Незавершённая революция. / И. Дойчер Пер. с англ. Агальцева Н. Г. – М., «Интер-Версо», 1991. – 271 с.
8. Revolutions. Theoretical, comparative, and historical studies / Ed. by Jack A. Goldstone. – San Diego et al.: Harcourt Brace Jovanovich, 1986. – 343 p.

References

1. Time. – September 2. – 1991.
2. Sych O. To the issue of the root causes of the events of 1989 in Eastern Europe // Historical Panorama, 2016, Issue № 22 - 23, pp. 159 - 171.
3. Izsák L. Political History of Hungary. 1944 – 1990. – Moscow: Institute of Russian History of Russian Academy of Sciences ИРИ, 2006. 320 p. (in Russ.)
4. Speech in defense of the resolution on the war April 27 (may) // Lenin V. I. Complete works / Translated from the fifth Russian edition. K.: Publishing house of political literature of Ukraine, 1973. Vol. 31 (March - April 1917). P. 371 - 383. (645 p.) (in Ukr.)
5. Speech and resolution on the statement of a group of people's Commissars of the exit of the CPC // Lenin V. I. Complete works / Translated from the fifth Russian edition. K.: Publishing house of political literature of Ukraine, 1973. Vol. 35 (October 1917 - March 1918). P. 56 - 57 (576 p.) (in Ukr.)
6. Speech at the meeting in the Polytechnical Museum, August 23, 1918 -- // Lenin V. I. Complete works / Translated from the fifth Russian edition. -- K.: Publishing house of political literature of Ukraine, 1973. Vol. 37 (July 1918 - March 1919). P. 63 - 68 (713 p.) (in Ukr.)
7. Hobsbawm E. J. Echoes of the Marseillaise. Deutscher Isaac. The Unfinished Revolution. Russia 1917 - 1967. Moscow: Inter-Verso 1991(in Russ.)
8. Revolutions. Theoretical, comparative, and historical studies / Ed. by Jack A. Goldstone. – San Diego et al.: Harcourt Brace Jovanovich, 1986. – 343 p.

Sych O. METAMORPHOSES OF THE CONCEPT «REVOLUTION» IN THE CONTEXT OF POLITICAL AND SOCIO-CULTURAL TRANSFORMATIONS AT THE TURN OF THE 20TH–21ST CENTURIES

Abstract

It should be noted that up to the late 20th century there were traced two tendencies concerning the phenomenon of revolution. It goes without saying that the socialist countries were heavily involved in the revolutions and, relevantly, evaluated them as a definitely progressive phenomenon – «engines of history». Simultaneously, the Western countries strongly opposed revolutions; what is more, they conducted special investigations to prevent their occurrence. Since the late 1980's the situation began to radically change both in the former Soviet Union and the West. Furthermore, this concept has shifted to its positive essence; let's take the example of «Velvet Revolutions».

A series of reforms that began in Eastern Europe after rapid and dramatic events of 1989 were of clearly revolutionary character: the transformation of the political (socialist) system through the introduction of democratic procedures, the establishment of new parties, the spread of pluralism in the ideological and political sphere, the transition to market economy with the full restoration of private property and the like ones. Thus, as a result of the events of 1989 which eliminated pro-Soviet political regimes and held reforms there was a change of social-political and economic order in the countries of Eastern Europe. Therefore, in view of classical definition of the concept of «revolution», these events deserve to be called revolutions or, if ones like, the «velvet revolutions». However, not everything is as straightforward as it seems on the outside. Some scientists believe that in the characteristics of the considered events, the word «revolution» is not chosen very well. Their arguments can be reduced to the following theses.

Firstly, none of the Communist government in Eastern Europe was, in fact, overthrown. They all peacefully gave up his powers. At crucial moments, no Communist government did not give the order to shoot at their own citizens who participated in meetings and demonstrations (the exception is Romania, but there is resistance from the side of ruling powers was brief). Gradually in different countries, ruling Communist parties were first forced to compromise with their opponents and then, in most cases, to relinquish part of their power to them. Moreover, the Communist parties reacted loyally to the changing political situation, participated in the first multi-party elections after 1989 and even won them in some countries, though for a while. Secondly, except for Poland, any internal opposition was established, which posed a serious threat to the Communist regime, which had a clear program, in fact, of revolutionary actions, openly declaring their commitment to a radical dismantling of the existing system. Thirdly, the reforms and transformations initiated by the events of 1989 were carried out, as it is unsurprising at first glance, with the participation of a significant and in some countries even the most of recently representatives of the ruling elites. Former representatives of the party-state nomenclature cleverly adapted themselves to the reform process and was able to hold in their hands not only the power (which they had earlier), but also to amass property, as in the socialist period they could not dream of it. However, such a fairly common practice does not correspond to the contents of classic revolution, because the latter just deprives of the pre-revolutionary ruling elite and the ruling classes the power and the ownership. And, fourthly, the revolutions did not lead to the re-establishment of the system, having existed before the previous revolution. In this case, just such a phenomenon is traced: the so-called people's democratic revolutions in the late 1940's, having shattered the political and socio-economic order (capitalism), but the Velvet Revolutions restored the essence of these former order though in compliance with the-then parameter. That is why the representatives of the left-wing political views often declare the events of 1989 and, consequently caused social system transformations as counterrevolutions.

It would be dubious to categorize so-called «color revolutions» as true ones, since they were applied as specific technologies to oust unwanted leaders or political regimes (including organizing coups) in addition to introducing the Western political and economic model. They are considered to be pseudo-revolutions, which applied only rhetoric, symbols, mass mobilization and other trappings of the revolution, without making any drastic social and economic changes in the society. Regrettably, contemporary political technologists cynically abuse people's sincere aspirations for freedom and justice, which are closely associated with the concept of «revolution». The well-known American sociologist and political scientist, one of the leading authorities on the study of revolutions, Jack A. Goldstone many years ago wrote: «The belief in revolutions as a symbol of rebirth and liberation remains a powerful political force».

Одержано редакцією 10.02.2017
Прийнято до публікації 02.05.2017

УДК : 330.5.009.15:347.66(477):930.1(100)

Є. С. Неклюдов
аспірант 2-го року навчання
Запорізького національного університету
e-mail: Evgen5891@mail.ru